

RECENSIES

Saskia Bonjour, *Grens en gezin. Beleidsvorming inzake gezinsmigratie in Nederland 1955-2005* (proefschrift), (Amsterdam: Aksant, 2009) 368 p. ISBN 978 90 5260 335 3.

Milena Mulders, *Met de buik het brood achterna. Mijn Sloveense geschiedenis* (Amsterdam: Aksant, 2009) 240 p. ISBN 978 90 5260 331 5.

Sophie Bouwens, *Over de streep. Grensarbeid vanuit Zuid-Limburg naar Duitsland, 1958-2001* (Hilversum: Verloren, 2008) 192 p. ISBN 978 90 8704 078 9.

Over migratie van en naar Nederland na de Tweede Wereldoorlog is een groot aantal publicaties verschenen.¹ Drie aspecten zijn kenmerkend voor een groot deel van die publicaties. Ten eerste werden ze vooral geschreven door niet-historici die voor een kortetermijnperspectief kozen en een sterk beleidsgerelateerde insteek. Studies die de gehele periode van de afgelopen zestig jaar omspannen, zijn nog schaars. Veel publicaties hadden als doel beleid te maken, beleid te verantwoorden of beleid te evalueren. In deze publicaties lag de nadruk op wat nieuw is aan deze meest recente migratiegolf die werd gepresenteerd als anders naar aard en omvang en niet te vergelijken met die in het verleden. Gezien het beleidsgerelateerde of beleidsgestuurde karakter van de publicaties is dat niet verbazingwekkend: als migratie nieuwe, en voorheen ongekende problemen met zich meebrengt, vraagt dat om nieuwe maatregelen en nieuw beleid. Er was in deze publicaties veel aandacht voor onderwerpen die in het publieke of politieke debat centraal staan zoals eerwraak of huiselijk geweld,² en de insteek was probleemgerelateerd met als resultaat studies van het type *Verstandelijk gehandicapte*

1. Voor literatuurwijzingen zie bijvoorbeeld: Herman Obdeijn en Marlou Schrover, *Komen en gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (Amsterdam 2008); Leo Lucassen en Jan Lucassen, *Winnaars en verliezers. Een nuchtere balans van vijfhonderd jaar immigratie* (Amsterdam 2011).

2. Zie bijvoorbeeld: Tom van Dijk en Erik Oppenhuis, *Huiselijk geweld onder Surinamers, Antillianen en Arubanen, Marokkanen en Turken in Nederland. Aard, omvang en hulpverlening* (Hilversum 2002); J. Simsek, *Alle ogen op haar gericht, eerwraak: traditioneel geweld tegen Turkse vrouwen en meisjes: een handleiding voor hulpverleners* (Utrecht 2006); R. van der Zee, *Eerwraak in Nederland* (Antwerpen/Amsterdam 2006); R. Ermers, *Eer en eerwraak: definitie en analyse* (Amsterdam 2007); H.C.J. van der Veen en S. Bogaerts, *Huiselijk geweld in Nederland. Overkoepelend syntheserapport van het vangst-hervangst-, slachtoffer- en daderonderzoek 2007-2010* (Den Haag 2010); zie ook Marlou Schrover, *Om de meisjes, voor de meisjes. Een historisch perspectief op problematisering en bagatellisering van onderwerpen die te maken hebben met migratie en integratie* (Leiden 2011).

kinderen in Marokkaanse en Turkse gezinnen.³ Studies waren gericht op het vaststellen van succes en falen, of winst en verlies – in essentie politieke of moreel-filosofische vragen en geen academische, omdat ze immers verweven zijn met belangen. Recentelijk zijn er studies verschenen, zoals het hieronder besproken *Grens en gezin* van Saskia Bonjour, die laten zien wat de winst is van een langetermijnbenadering en hoe historisch onderzoek een nieuwe blik kan werpen op de beleidsgerelateerde insteek.

Ten tweede ging een groot deel van de publicaties over migranten, zonder dat migranten zelf aan het woord kwamen. In een aantal recente publicaties vertellen migranten echter zelf hun migratiegeschiedenis. Mooie voorbeelden daarvan zijn het boek van Geertje van Os, *Ik kwam met een koffer van karton. Spanjaarden in Zuidoost-Brabant 1961-2006* (Alphen aan de Maas 2006) en vooral Annemarie Cottaar en Nadia Bouras, *Marokkanen in Nederland. De pioniers vertellen* (Amsterdam 2009). Bij dit soort studies lag het initiatief tot geschiedschrijving gedeeltelijk bij de migrantengroepen zelf. De publicaties hadden mede tot doel een groter publiek te bereiken en werden daarom gecombineerd met tentoonstellingen. Bij *Marokkanen in Nederland* hoorde de Riftour, waarbij een tentoonstellingsbus van juni tot augustus 2009 door Marokko reed en vervolgens in 2010 door heel Nederland. Er werd nauw samengewerkt met musea en archieven en er werd een vertaalslag gemaakt naar projecten voor scholieren, zoals bijvoorbeeld het Demka-project, waarvoor gastarbeiders bij de Demka-staalafabriek in Utrecht hun verhaal vertelden.⁴ Bij dit type publicaties past het boek van Milena Mulders, *Met de buik het brood achterna. Mijn Sloveense geschiedenis*, dat hieronder wordt besproken en waarbij een tentoonstelling hoorde in het Thermencomplex in Heerlen.

Ten derde domineerde binnen de karrenvracht aan publicaties over de naoorlogse migratie de aandacht voor de migratie of migranten uit de landen waar gastarbeiders werden geworven, en meer recent de asielmigratie. Er werden weinig vergelijkingen gemaakt tussen de verschillende typen migratie en er was weinig aandacht voor de migratie van en naar buurlanden, die numeriek belangrijker was dan de migratie van verder weg. Bovendien ging het vaak over permanente migratie en is er vrijwel geen literatuur over de toch vrij uitgebreide pendelmigratie. Een correctie op die eenzijdigheid biedt het boek van Sophie Bouwens, *Over de streep. Grensarbeid vanuit Zuid-Limburg naar Duitsland*, dat hieronder als laatste wordt besproken.

Saskia Bonjour beschrijft in haar boek *Grens en gezin. Beleidsvorming inzake gezinsmigratie in Nederland 1955-2005*, waarop ze in 2009 in Maastricht promoveerde, de redenen voor beleidsveranderingen.⁵ Uitgangspunt van haar onderzoek is de zogenaamde *gap*-hypothese, die in 1994 werd geïntroduceerd om te verklaren waarom beleid in de praktijk niet uitpakt zoals het was bedoeld. Aanvankelijk werd in die hypothese veel nadruk gelegd op de rechtspraak, die de speelruimte zou beperken. Later werd die factor als minder belangrijk gezien en verschoof de nadruk naar de

3. L. Eldering, P. Adriani, M. Hamel en P. Vedder, *Verstandelijk gehandicapte kinderen in Marokkaanse en Turkse gezinnen* (Assen 1999).

4. Marlou Schrover, Judith ten Broeke en Ronald Rommes, *Migranten bij de Demka-staal-fabrieken in Utrecht (1915-1983)* (Utrecht 2008). Voor het scholierenproject zie bijvoorbeeld: <http://www.hetutrechtsarchief.nl/werkstukken/onderbouw/demka>.

5. In digitale vorm te vinden op <http://arno.unimaas.nl/show.cgi?fid=15296>.

beperkte mogelijkheden van natiestaten in een globaliserende wereld. Bonjour levert een belangrijke bijdrage aan het *gap*-debat en concludeert dat niet de (internationale) wetgeving of globalisering het gat verklaren, maar veeleer de tegengestelde belangen van beleidsmakers.

Bonjour heeft een zeer uitgebreide en gedetailleerde studie gemaakt van discussies en belangen. Cruciaal in het proces van beleidsverandering is het beleidsperspectief dat wordt gehanteerd. Het beleidsperspectief bepaalt wat als een probleem wordt gezien, wat of wie als de oorzaken van het probleem worden aangemerkt en wat derhalve het beleid moet zijn dat de vermeende problemen gaat oplossen. Doelen en problemen kunnen vanuit verschillende perspectieven worden gezien. Het beleidsperspectief, zo laat Bonjour zien, veranderde in de loop der jaren. Succes en falen van beleid dat was opgezet vanuit één perspectief, werd geëvalueerd vanuit een ander, later perspectief. Bonjour beschrijft hoe, wanneer en waarom beleidsperspectieven ten aanzien van gezinsmigratie veranderden in een periode van vijftig jaar (1955-2005). De hoofdrolspelers waren ambtenaren van de ministeries, bewindspersonen in het kabinet en Kamerleden. Naast deze formeel betrokkenen hadden de rechtspraak en journalisten, opiniemakers, belangenorganisaties en wetenschappers invloed op de beleidsvorming.

Als bronnen gebruikte Bonjour het parlementair archief en het beleidsarchief van het ministerie van Justitie. De weerslag van de inbreng van externe actoren – media, belangenorganisaties, enzovoorts – was in deze archieven terug te vinden in de vorm van krantenknipsels, opmerkingen in nota's en debatten, en correspondentie met ministeries en Kamerleden.

Het gezinsmigratiebeleid maakte de afgelopen vijftig jaar een slingerbeweging van streng naar soepel en weer naar streng. Min of meer voor de hand liggend is het om die slingerbeweging te relateren aan de sociaal-economische situatie in Nederland: landen sluiten hun grenzen voor vreemdelingen in tijden van recessie, en voeren een open migratiebeleid in tijden van economische groei. Bonjours onderzoek laat zien dat deze verklaring geenszins klopt en dat eerder het omgekeerde het geval is. Een tweede, eveneens min of meer gangbare verklaring – beleid wordt strenger als migratie in omvang toeneemt – wordt eveneens door het onderzoek van Bonjour gelogenstraft.

Het gezinsmigratiebeleid van Nederland kan *wel* verklaard worden vanuit botsende beleidsperspectieven. In de periode tussen 1955 en 1975 stond binnen het economisch perspectief, met het ministerie van Sociale Zaken als belangrijkste pleitbezorger, het belang van het Nederlandse bedrijfsleven voorop. Om Nederland een aantrekkelijk land van bestemming te maken moesten arbeidsmigranten de mogelijkheid tot gezinshereniging hebben. Confessionele partijen achtten het bovendien vanuit een moreel oogpunt onaanvaardbaar om vaders en echtgenoten jarenlang van hun gezinnen te scheiden en steunden daarom het door Sociale Zaken bepleitte beleid. Kamer en Sociale Zaken gingen ervan uit dat het verblijf van de gastarbeiders tijdelijk was. Ambtenaren bij Justitie verwachtten daarentegen dat na gezinshereniging terugkeer niet meer zou plaatsvinden en vreesden reeds vroeg in het tijdperk van de gastarbeidermigratie de gevolgen van de komst van de gastarbeidergezinnen voor de sociale samenhang in Nederland. Justitie had de komst van buitenlandse gezinnen graag verboden. De argumenten van Sociale Zaken en morele steun voor het idee dat een man bij zijn vrouw en een vader bij zijn kinderen hoorde te zijn, bepaalden de uitkomst van de discussie. In de tweede periode – 1975 tot 1989 – werd breed erkend dat de gastarbeiders merendeels niet zouden terugkeren. De gastarbeidermigratie en

gezinshereniging werden als voltooid beschouwd en gevestigde migranten werden geacht baat te hebben bij gelijke rechten, ook ten aanzien van gezinshereniging en gezinsvorming. Pogingen beperkingen in te voeren (bijvoorbeeld een inkomenseis van 1445 gulden bij gezinsvorming met een buitenlandse partner) botsten met de norm van gelijke behandeling en werden twee jaar na introductie weer afgeschaft. In de jaren negentig namen de zorgen over de maatschappelijke gevolgen van immigratie toe. Er werd meer nadruk gelegd op plichten tegenover rechten. Gezinsmigratie werd aan strengere voorwaarden onderworpen, met een beroep op de 'eigen verantwoordelijkheid' van betrokkenen om zich een plaats te verwerven in de Nederlandse maatschappij. Vanaf 2002 werd gezinsmigratie als oorzaak en gevolg van gebrekkige integratie beschouwd.

In de periode van 1955 tot 1975 werd het Nederlands gezinsmigratiebeleid bepaald door de tegenstellingen tussen ambtenaren van Sociale Zaken en die van Justitie. De vermeende maatschappelijke kosten van immigratie, waar Justitie op wees, waren diffuus, het profijt waar Sociale Zaken op wees, was 'geconcentreerd'. De stem van de voorstanders van een liberaal migratiebeleid, waaronder die van de goed georganiseerde werkgeversorganisaties die nauwe banden met overheidsinstanties onderhielden, telde zwaarder dan die van de tegenstanders, die vage gevolgen op de lange termijn voorspelden. Het is echter niet zo dat het pleit in het algemeen werd beslecht door alleen economische of materiële belangen. Naast materiële speelden wel degelijk immateriële belangen en waarden een rol, zoals gezinseenheid en gelijke behandeling. Beleid werd geformuleerd op basis van ideeën omtrent wat het 'beste' zou zijn voor de Nederlandse samenleving en migranten. Deze ideeën en het doel van het beleid werden voortdurend bijgesteld. Dat betekende geenszins, zo concludeert Bonjour, dat het beleid 'pragmatisch' was of een 'ad-hockarakter' had. Beleidsmakers en anderen hadden wel degelijk materiële en ethische korte- en langetermijnbelangen en visies, en maakten inschattingen. Het idee van het gat komt vooral voort uit een herformulering van perspectieven en verandering in ideeën omtrent winst en verlies (op korte en lange termijn) gaande de rit.

Bonjour heeft niet alleen een zeer leesbaar en interessant boek geschreven, maar ze heeft bovenal een belangrijke bijdrage geleverd aan een academisch debat, waarbij ze de meerwaarde heeft laten zien van een kruisbestuiving van sociologische theorieën met empirisch historisch onderzoek.

Milena Mulders beschrijft in *Met de buik het brood achterna. Mijn Sloveense geschiedenis* de Sloveense migratie naar Nederland. Uitgangspunt vormt de geschiedenis van haar eigen moeder. Mulders gebruikte voor haar onderzoek negentig interviews plus archiefmateriaal uit Nederland, Frankrijk, Oostenrijk en Slovenië. In het archief in Ljubljana werden kopieën gemaakt van materiaal dat vervolgens in Amsterdam bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) werd ondergebracht. Tot dit materiaal behoorde het volledige Nederlandse archief van de Sloveense Emigratie Stichting. Dat materiaal werd vervolgens aangevuld met het hele archief van de laatste Sloveense St. Barbara-vereniging in Nederland. Tot het interviewmateriaal dat Mulders gebruikte, behoorden ook twintig van de originele vraaggesprekken met Slovenen die de antropologen Brassé en Van Schelven in 1979 en 1980 hielden voor hun onderzoek naar assimilatieprocessen van vooroorlogse migranten in de Limburgse mijnstreek. Vrijwel alle respondenten die Mulders sprak, woonden in Limburg; een enkeling woonde in Slovenië of Duitsland.

Mulders boek kwam voort uit haar deelname aan het project Culturele Spoorzoekers in de periode 2004-2006 (een initiatief van het Centrum voor Geschiedenis van Migranten in samenwerking met het IISG en Landelijk Inspraakorgaan Zuid-Europeanen onder leiding van Boudewijn Sittrop). Doel van dit zeer succesvolle project was het verzamelen van foto's en verhalen van migranten door mensen die zelf ook een migrantenachtergrond hebben. Enkele deelnemers gingen na afronding van het project door met onderzoek. Daniela Tasca, die gelijk met Mulders in het project werkte, maakte bijvoorbeeld later de mooie documentaire *De Spaghettiflat* over Italianen in Zaandam.⁶ De foto's die binnen het project door de Spoorzoekers werden verzameld, kregen een plaats in het Historisch Beeldarchief Migranten⁷ en zijn ook via de website 'vijf eeuwen migratie' doorzoekbaar.⁸

Mulders beschrijft in haar boek op pakkende wijze de geschiedenis van Slovenen in Nederland. Ze vertelt het verhaal als een persoonlijke zoektocht en uit haar verhaal spreekt heel duidelijk haar engagement met het onderwerp. Ze heeft veel aandacht voor details en nuances en heeft veel materiaal naar boven gehaald. Het resultaat van haar zoektocht is niet alleen het boek, maar ook, zoals passend bij het Spoorzoekers Project heel veel extra materiaal waarmee anderen verder kunnen.

Wat heel mooi uit het boek naar voren komt is hoe veranderingen in Joegoslavië doorwerken in de gemeenschap in Nederland. Mulders' onderzoek omvat de hele twintigste eeuw en in die periode veranderde zowel het land van herkomst ingrijpend als de aard en vorm van de bemoeienis met de migranten in Nederland. Wat Mulders heel mooi laat zien is hoe de migranten zich niet alleen in Nederland voortdurend anders definieerden, maar ook ten opzichte van hun land van herkomst.

Mulders is geen historica maar journaliste. Dat heeft een weerslag op het boek. Het boek is zeer leesbaar, maar heeft geen centrale analytische vraag. Mulders wil niet verklaren, maar vooral een geschiedenis vertellen. Dat is ook de benadering die in meerdere andere van dit type 'eigen' geschiedenissen is gekozen. Die benadering voegt wel degelijk iets toe en biedt bouwstenen waarmee een vertaalslag naar het meer wetenschappelijke debat kan worden gemaakt.

Sophie Bouwens promoveerde aan de Universiteit van Maastricht op *Over de streep. Grensarbeid vanuit Zuid-Limburg naar Duitsland, 1958-2001*. Centraal in het boek staan de mensen die in Limburg wonen en dagelijks of wekelijks naar Duitsland reizen om daar te werken. Het onderwerp is vanuit een migratiehistorisch perspectief beslist interessant. In het algemeen is er binnen migratieonderzoek meer belangstelling voor (vermeende) permanente migratie dan voor allerlei vormen van tijdelijke migratie of voor de overgang tussen migratie en mobiliteit. Er is wel enige literatuur, maar niet veel.

De auteur beschrijft als eerste de pendelmigratie tussen Limburg en Duitsland in kwantitatieve termen. Die beschrijving vormt het eerste deel van het boek. Het tweede deel richt zich op beeldvorming en het derde deel op de ervaringen van de grensarbeiders. Het onderzoek is onder meer gebaseerd op 26 interviews (vrijwel uitsluitend met mensen die nog in Zuid-Limburg wonen; 20 mannen en 6 vrouwen). Verder is gebruikgemaakt van statistische gegevens en van 405 krantenberichten (de analyse

6. <http://www.hollanddoc.nl/nieuws/2011/april/de-spaghettiflat-on-demand.html>.

7. <http://www.iisg.nl/hbm>.

8. <http://www.vijfeeuwenmigratie.nl>.

richt zich op een selectie daaruit van artikelen die betrekking hebben op pendel vanuit Zuid-Limburg naar Duitsland).

Het theoretische deel verhoudt zich vooral tot de literatuur over de betekenis van grenzen. De verschuivende betekenis daarvan in deze periode en de invloed van grenzen op identiteitsvorming zijn interessante onderwerpen. Limburg is natuurlijk bij uitstek geschikt om de betekenis van grenzen te bestuderen. De literatuur over grenzen had gecombineerd kunnen worden met die over migratie, maar dat gebeurt in dit boek niet. Was dat wel gebeurd, dan was het verklaren van de houding van anderen ten opzichte van grensarbeid wat makkelijker geweest. Werkgevers klaagden – niet geheel verbazingwekkend – in de jaren zestig over arbeiders die in Duitsland gingen werken. Nederlandse werkgevers hadden moeite arbeidskrachten te vinden en zagen geschikte krachten niet graag over de grens aan de slag gaan. De door werkgevers en bonden onderschreven geleideloonpolitiek zorgde ervoor dat Nederlandse werkgevers in Limburg de concurrentiestrijd om arbeidskrachten van de Duitse werkgevers verloren. Om hun klachten kracht bij te zetten vielen de werkgevers terug op geijkte strategieën voor het problematiseren van migratie: ze richtten hun pijlen op de kleine groep meisjes en vrouwen onder de pendelarbeiders. Meisjes mochten in Duitsland op jongere leeftijd werken dan in Nederland. De Nederlandse werkgevers klaagden over het moreel verval waaraan de meisjes in het buitenland zouden worden blootgesteld en noemden het werk van de meisjes kinderarbeid. Bij het geringe aantal werkende vrouwen met kinderen werden de nadelen voor hun kinderen breed uitgemeten. De vrouwen zouden meer belang hechten aan geldelijk gewin dan aan het welbevinden van hun kinderen. Hun kinderen werden *Schüsselkinder* (sleutelkinderen) genoemd: kinderen met een eigen voordeursleutel, dat meestal aan een touwtje om hun nek hing. Een in Duitsland gebruikelijk fenomeen, maar niet positief bedoeld. In de jaren zeventig en tachtig, na de grote aantallen ontslagen in de mijnstreek, waren er klachten over mensen die naast hun uitkering in Duitsland werkten. Werkgevers, overheid en bonden hadden geprobeerd door vroegtijdige pensionering en (oneigenlijke) arbeidsongeschiktheidsverklaring het werkloosheidspercentage in Limburg te drukken en de negatieve gevolgen van de mijnsluiting enigszins te verhullen. De pendelarbeid van ‘bejaarden’ en ‘arbeidsongeschikten’ in Duitsland ondergroef die strategie. Pas in de laatste decennia, en na het beschikbaar komen van Europese subsidies voor de ontwikkeling van grensregio’s, is de mening over grensarbeid positiever geworden.

Bouwens ziet de veranderingen in houding ten opzichte van grenspendel vooral als een uitvloeisel van een verschuiving van een nationaal begrensde betekenskader, waarin grenspendel controleverlies van de Nederlandse staat inhield, naar een ‘ontgrensd’ betekenskader, waarbij Zuid-Limburg als een centrale Europese regio wordt gezien. De verschuivingen in de beeldvorming ten aanzien van grenspendel is ook een uitvloeisel van veranderingen op de arbeidsmarkt, het functioneren van de verzorgingsstaat en het Europese subsidiebeleid.

Al met al is het boek een aanzet voor de integratie van onderzoek naar mobiliteit, grenzen en migratie. Op dat terrein valt beslist nog veel te winnen.

Marlou Schrover
Universiteit Leiden